

رشد مهارت‌های پیش‌زبانی: ارزیابی و درمان

گردآوری و تألیف

تبسم عظیمی

(دانشجوی دکتری گفتار درمانی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی)

مریم ملکیان

(دانشجوی دکتری گفتار درمانی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی)

دکتر زهراسادات قریشی

(استادیار گروه گفتار درمانی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی)

دکتر اکبر داروئی

(استادیار گروه گفتار درمانی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی)

ویراستار:

پریسا بخشنده

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

عنوان و نام پدیدآور رشد مهارت‌های پیش‌زبانی: ارزیابی و درمان / گردآوری و تألیف تبسم عظیمی ... [و دیگران]؛ ویراستار پریسا بخشنده.

مشخصات نشر تهران: نشر نویسه پارس، ۱۳۹۸

مشخصات ظاهری ۱۴۰ صفحه

شابک ۹۷۸-۶۲۲-۶۶۴۹-۲۳-۰

وضعیت فهرست نویسی فنیپا

یادداشت گردآوری و تألیف تبسم عظیمی، مریم ملکیان، زهراسادات قریشی، اکبر دارونی.

موضوع مهارت‌های زبانی (دوران اولیه کودکی) (Language arts (Early childhood)

موضوع زبان‌پریشی کودکان - درمان Language disorders in children -- Treatment

موضوع گفتار -- نارسایی‌ها Speech disorders

موضوع گفتاردرمانی کودکان Speech therapy for children

شناسه افزوده عظیمی، تبسم، ۱۳۶۵-

شناسه افزوده بخشنده، پریسا، ۱۳۶۵ -، ویراستار

رده بندی کنگره ۱۳۹۸ م/۵/۱۳۹/۵ LB۱۱۳۹

رده بندی دیویی ۳۷۲/۶

شماره کتابشناسی ملی ۵۶۳۸۲۹۷

نویسندگان: تبسم عظیمی، مریم ملکیان، زهراسادات قریشی

اکبر دارویی

ویراستار: پریسا بخشنده

طراح جلد، گرافیک، ناظر فنی هنری: محمد محرابی

صفحه آرایی: محمد محرابی

ناشر: نشر نویسه پارسی

دفتر انتشارات: ۰۲۱-۷۷۰۵۳۲۴۶

فروشگاه: ۰۲۱-۶۶۴۶۱۰۰۷

سامانه پیام کوتاه: ۳۰۰۰۴۵۵۴۵۵۴۱۴۲

وبگاه: www.neveeseh.com

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۸

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۶۴۹-۲۳-۰

چاپ و صحافی: روز

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

کلیه حقوق محفوظ و متعلق به «نشر نویسه پارسی» است.
تکثیر و انتشار این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه، بدون مجوز قبلی و کتبی
ممنوع و مورد پیگیری قانونی قرار خواهد گرفت.

عصب روان‌شناسی زبان	شماره مسلسل انتشارات
۷	۹۰

رشد مهارت‌های پیش‌زبانی: ارزیابی و درمان

کتاب «رشد دوره‌ی پیش‌زبانی: ارزیابی و درمان» به معرفی شاخص‌های مهم رشد دوره‌ی پیش‌زبانی، روش‌ها، ملاحظات ارزیابی و سپس پیشنهادات درمانی، با زبانی ساده و به‌صورت همه‌جانبه می‌پردازد. این کتاب با جمع‌بندی و ارائه‌ی نتایج مطالعات داخلی و خارجی مربوط به شاخص‌های مهم رشد دوره پیش‌زبانی، منبع علمی و راهنمای عملی مناسب برای ارزیابی و برنامه‌ریزی مناسب درمان براساس چارچوب توصیفی-تکاملی می‌باشد که در ۶ فصل تنظیم شده است. در هر فصل ضمن ارائه‌ی روند رشد شاخص‌های مهم رشدی هر یک از ابعاد مهارت‌های پیش‌زبانی، به ارزیابی و مداخلات ویژه هر حیطه نیز پرداخته می‌شود. امید است مطالعه این کتاب، مورد استفاده آسیب شناسان گفتار و زبان، روانشناسان رشد، محققین حیطه گفتار و زبان و والدین قرار گیرد.

تقدیم به

کودکان پاک سرزمینم

و مادرانی که وجودشان را وقف جریان زیبایی در کودکانشان می کنند.

رشد اولیه‌ی زبان و ارتباط، شاخص خوبی از رشد کلی کودک است. کودکان قبل از اینکه بتوانند با زبان گفتاری ارتباط برقرار کنند، از طریق نگاه کردن، اثرات عاطفی-اجتماعی، تولید حرکات بیانگر، آواسازی و برخی رفتارهایی که موجب جلب توجه می‌شود، پیام‌های خود را منتقل می‌کنند. این مرحله از رشد زبان، پایه‌ای است برای رشد مهارت‌های بعدی زبان مانند تولید کلمه و جمله. برای کودکان دارای اختلالات ارتباطی و یا کودکان در معرض خطر، مهارت‌های این دوره از رشد، بسیار مهم و حیاتی است به‌طوری‌که با کسب این مهارت‌های پیش زبانی، می‌توانند به‌طور مؤثرتری ارتباط برقرار کنند. از طرفی دیگر، براساس نتایج مطالعات صورت گرفته، مهارت‌های پیش زبانی، فاکتورهای کلیدی در رشد ارتباط و شاخص‌های پیش‌بین مهمی در پیشرفت مهارت‌های بعدی زبان است که باید در ارزیابی و درمان کودکان با اختلال ارتباطی و یا در معرض خطر در نظر گرفته شود. به این ترتیب، ارزیابی جامع و همه‌جانبه مهارت‌های ارتباطی و زبانی اولیه، خصوصاً در دوره‌ی پیش زبانی، منجر به شناسایی جنبه‌های دارای اختلال و یا تأخیر و سپس برنامه‌ریزی به موقع و مناسب درمان، می‌شود. یکی از دیدگاه‌های مهم و کاربردی در ارزیابی و درمان کودکان با آسیب‌های زبانی دوران رشد، دیدگاه توصیفی-تکاملی می‌باشد. براساس این دیدگاه، ابتدا جایگاه کودک در پیوستار رشدی طبیعی ارتباط و زبان تعیین می‌شود، سپس سطح بعدی در توالی رشد کودک، به عنوان هدف درمانی در نظر گرفته می‌شود؛ بنابراین، دانش مهارت‌های پیش زبانی، سلسله‌مراتب رشدی آن‌ها و نقش آن‌ها در ایجاد ارتباط مؤثر، در ارزیابی و طرح‌ریزی درمان جایگاه مهمی دارد.

منابع متعددی در زمینه‌ی رشد دوره‌ی پیش زبانی، اعم از کتاب، مجلات علمی، مقالات و وبسایت‌ها که عمدتاً به زبان انگلیسی است، در دسترس است؛ اما متأسفانه کتاب در زمینه‌ی رشد مهارت‌های پیش زبانی به‌طور ویژه، گسترده، همه‌جانبه و به زبان فارسی، بسیار اندک است. از طرفی، دیده می‌شود که دانشجویان و درمانگران گفتار و زبان در مراکز درمانی با چالش مهمی در زمینه‌ی

دانش مهارت‌های پیش‌زبانی، پیوستار رشدی، ارزیابی و درمان مهارت‌های این دوره مواجه هستند.

کتاب حاضر سعی کرده است ضمن ارائه تصویری از سلسله‌مراتب رشد مهارت‌های زبانی و ارتباطی در دوره‌ی پیش‌زبانی و معرفی شاخص‌های مهم و تعیین‌کننده در رشد بعدی زبان، امکان ارزیابی دقیق و جامع ابعاد مختلف ارتباط و زبان در دوره‌ی پیش‌زبانی و سپس طرح‌ریزی درمان براساس دیدگاه توصیفی-تکاملی، فراهم کند. هدف از تدوین این کتاب، جمع‌بندی و ارائه‌ی نتایج مطالعات داخلی و خارجی مربوط به روند رشد برخی شاخص‌های مهم رشدی دوره پیش‌زبانی، به‌منظور فراهم کردن راهنمای علمی و عملی مناسب در زمینه‌ی ارزیابی و برنامه‌ریزی مناسب درمان براساس چارچوب توصیفی-تکاملی با زبانی ساده است. کاربرد این کتاب، برای ارزیابی و طرح‌ریزی درمان کودکانی است که در معرض خطر هستند یا کودکان نارس، کودکانی با انواع ناتوانی‌های رشدی که از نظر سن تقویمی بزرگتر هستند ولی به‌لحاظ سن تحولی در دوره‌ی پیش‌زبانی هستند. امید است مطالعه این کتاب برای دانشجویان آسیب‌شناسی گفتار و زبان، درمانگران و محققین حیطه گفتار و زبان در دوره‌ی پیش‌زبانی، روانشناسان حیطه رشد و کودک، همچنین والدین کودکان با رشد طبیعی به‌منظور آگاهی از روند رشد طبیعی و والدین دارای کودکان اختلالات ارتباطی مفید باشد و به نیازهای آن‌ها درباره‌ی هر آنچه لازم است در مورد رشد و پیشرفت مهارت‌های پیش‌زبانی بدانند، پاسخ دهد.

از علاقه‌مندان و خوانندگان این کتاب تقاضا می‌شود چنانچه پیشنهاد یا انتقادی پیرامون مطالب این کتاب دارند، نظرات خود را به آدرس ایمیل tabassomazimi@gmail.com ارسال نمایند.

گروه نویسندگان

اردیبهشت ۱۳۹۸

فهرست مطالب

پیشگفتار نویسندگان	۷
مقدمه	۱۱

■ فصل اول: ارزیابی و درمان مهارت‌های ارتباطی دوره پیش زبانی ۱۵ ■

۱-۱. مقدمه	۱۷
۱-۲. رشد ارتباط هدفمند در دوره‌ی پیش زبانی	۱۷
۱-۲-۱. مدل مک لین از ابعاد رشد ارتباط	۱۹
۱-۲-۲. رشد شکل‌ها یا ابزارهای ارتباطی	۲۷
۱-۳. ارزیابی ارتباط هدفمند:	۲۹
۱-۴. درمان مهارت‌های ارتباط پیش کلامی	۳۲
۱-۴-۱. راهکارهای درمانی به‌منظور افزایش فراوانی ارتباط هدفمند	۳۳
۱-۴-۲. پیشنهادات درمانی به‌منظور افزایش دامنه اهداف ارتباطی	۴۱
۱-۴-۳. راهکارهای درمانی به‌منظور پیشرفت در شکل ارتباط	۴۳

■ فصل دوم: ارزیابی و درمان مهارت‌های بازی و حرکات بیانگر در دوره پیش زبانی ۴۵ ■

۱-۲. مقدمه	۴۷
۱-۲. رشد بازی و ارزیابی آن	۴۸
۱-۳. رشد حرکات بیانگر و انواع آن	۵۳
۱-۴. نیمرخ ژستی در جمعیت‌هایی با آسیب زبانی	۵۷
۱-۵. ملاحظات بالینی	۵۹
۱-۶. ارزیابی بازی و ژست‌ها	۶۰
۱-۷. درمان	۶۱

■ فصل سوم: ارزیابی و درمان مهارت‌های درک زبان در دوره پیش زبانی ۶۵ ■

۱-۳. مقدمه	۶۷
۱-۳. ارزیابی مهارت شنیداری	۶۷
۱-۳. رشد درک واژه در دوره‌ی پیش زبانی	۶۷
۱-۴. ارزیابی مهارت‌های درک زبان در دوره‌ی پیش زبانی	۷۰
۱-۵. درمان تقایص مهارت‌های درک زبانی	۷۲

■ فصل چهارم: ارزیابی و درمان مهارت‌های تولید زبان در دوره‌ی پیش‌زبانی ۷۹ ■

۱-۴. مقدمه	۸۱
۲-۴. رشد صداهای گفتاری در دوره‌ی پیش‌زبانی	۸۱
۳-۴. ارزیابی مهارت‌های آوایی	۸۴
۴-۴. درمان مهارت‌های آوایی	۸۸

■ فصل پنجم: ارزیابی و درمان ارتباط والد-کودک ۹۱ ■

۱-۵. مقدمه	۹۳
۲-۵. ارزیابی تعامل والد-کودک	۹۳
۳-۵. درمان	۹۴
۱-۳-۵. آگاهی از الگوهای ارتباط طبیعی نوزاد	۹۵
۲-۳-۵. الگودهی رفتارهای تعاملی	۹۶
۳-۳-۵. ایجاد مهارت‌های خودکنترلی	۹۸

■ فصل ششم: ارزیابی و درمان مهارت‌های تغذیه در دوره پیش‌زبانی ۱۰۱ ■

۱-۶. مقدمه	۱۰۳
۲-۶. رشد تغذیه در نوزادان و شیرخوارگان	۱۰۳
۳-۶. ارزیابی تغذیه	۱۰۵
۴-۶. درمان مهارت‌های تغذیه در نوزادان و شیرخوارگان	۱۱۱
۱-۴-۶. ملاحظات درمانی در مهارت‌های تغذیه در سطح پیش‌زبانی	۱۱۶
منابع	۱۲۱
واژه‌نامه	۱۲۹
نمایه	۱۳۷

کودکان قبل از شروع اولین کلماتشان، با استفاده از انواع ژست‌ها، حرکات بدن و آواسازی، ارتباط برقرار می‌کنند. این شکل‌های اولیه برقراری ارتباط را رفتار پیش نمادین یا پیش‌زبانی می‌نامند. دوره‌ی پیش‌زبانی به دوره‌ای از رشد ارتباطی اطلاق می‌شود که در آن کودک هنوز دارای نظامی برای اکتساب زبان نیست و از شکل‌های ارتباط غیرکلامی از جمله نگاه، حرکات بیانگر و صداسازی جهت برقراری ارتباط استفاده می‌کند (Yadegari et al., 1396). دوره‌ی پیش‌زبانی در توصیف دقیق رشد مهارت‌ها و رفتارهای پیش‌زبانی برای ارزیابی و برنامه‌ریزی درمان، اهمیت دارد. آگاهی و شرح سطوح رفتارهای پیش نمادین، می‌تواند مشخص کند که آیا کودک منطبق بر پیوستار مورد انتظار رشد پیش می‌رود و آیا الگوی عملکرد به‌دست‌آمده، اختلال خاصی را نشان می‌دهد یا خیر؟ به‌عنوان مثال، کودکان نابینا-ناشنوا ممکن است علاقه‌اشان به اشیاء و حوادث را از طریق توجه متمرکز نشان دهند اما در نشان دادن اشتراک علایق با دیگر کودکان از طریق ابزارهای قراردادی مانند نگاه خیره چشم یا اشاره کردن، مشکل دارند (Brady et al., 2004). ضمن ضرورت بررسی سطوح رشدی پیش‌زبانی، تعیین اینکه چه مهارت‌هایی باید ارزیابی شود، نیز اهمیت دارد. تحقیقات زیادی نشان دادند که مهارت‌های مختلف پیش‌زبانی، رشد بعدی زبان را پیش‌بینی می‌کند. این مهارت‌ها شامل توجه مشترک، ژست‌ها، آواسازی‌های اولیه، بازی نمادین و درک زبان است. همچنین در نظر گرفتن عامل سابقه خانوادگی مشکلات مرتبط با زبان نیز در پیش‌بینی رشد زبان در مراحل بعدی رشد بسیار مهم است (Maatta et al, 2012).

براساس طبقه‌بندی بروان^۱، مرحله‌ی رشدی پیش‌زبانی در کودکان طبیعی از تولد تا ۱۸ ماهگی است که خود شامل سه مرحله رشدی نوزادی (از تولد تا ۱ ماهگی)، دوره‌ی پیش قصدی^۲ (از ۱ تا ۸ ماهگی) و دوره‌ی ارتباط پیش‌زبانی (از ۹ تا ۱۸ ماهگی) است. جنبه‌ها و مهارت‌هایی که در این مرحله از رشد به‌طور کلی

^۱ Roger Brown

^۲ Pre-intentional stage

باید مدنظر قرار گیرد شامل: اهداف و کارکردهای ارتباطی پیش‌کلامی؛ شکل‌های برقراری ارتباط مانند استفاده از ژست‌ها و یا تولید آواسازی؛ مهارت‌های بازی؛ مهارت‌های درک زبان در مرحله پیش‌زبانی و مهارت‌های تغذیه در نوزادان است. ارزیابی هر یک از این مهارت‌ها و سپس برنامه‌ریزی برای مداخله هم در کودکان در معرض خطر اختلالات ارتباطی و رشدی زبان و هم در کودکان بزرگتری که در سطح تحولی پیش‌زبانی عمل می‌کنند، ضروری است.

یافتن علت مشخص برای اختلالات رشدی زبان همیشه عملی نیست ولی وجود فاکتورهای خطر، می‌تواند احتمال بروز اختلالات ارتباطی و رشدی زبان را افزایش دهد. برخی از فاکتورهای خطر که در ایجاد اختلالات ارتباطی در نوزادان و کودکان نقش دارند، شامل موارد زیر است: ۱- فاکتورهای وابسته به والدین مانند مصرف بیش‌ازحد الکل (که می‌تواند منجر به سندرم جنین الکلی شود)، اندازه کوچک سر، ناهنجاری‌های صورتی، قرارگیری در معرض سموم محیطی مانند سرب و جیوه و یا ابتلا به عفونت‌هایی مانند توکسوپلاسموس و سیئومگالوویروس؛ ۲- نارس بودن و داشتن وزن پایین در زمان تولد؛ ۳- اختلالات ژنتیکی و مادرزادی؛ ۴- داشتن سابقه خانوادگی مشکلات خواندن، زبان و ارتباط (Paul and Norbury, 2012).

در حال حاضر، ارزیابی و مداخلات مربوط به مهارت‌های پیش‌زبانی، به‌منظور بهبود پیامدهای زبانی بسیار موردتوجه قرار گرفته است. کودکان با انواع ناتوانی‌های رشدی آسیب‌شنوایی، صدمات مغزی، اوتیسم، سندرم داون، سندرم ویلیامز، سندرم ایکس شکننده و غیره که عملکرد زبانی آن‌ها در سطح پیش‌زبانی است، به دنبال مداخلات متمرکز بر مهارت‌های پیش‌زبانی، یاد می‌گیرند تا به میزان بیشتری از طریق آواسازی‌ها و انواع ژست‌ها، ارتباط برقرار کنند؛ بنابراین، تاریخچه‌گیری دقیق و ارزیابی مستقیم و جامع از همه مهارت‌های پیش‌زبانی در کودکانی که در سطح پیش‌زبانی عمل می‌کنند و یا در معرض خطر مشکلات ارتباطی هستند، مهم است.

اهمیت ارزیابی جامع پیش‌زبانی زمانی آشکار می‌شود که منجر به درمان زود هنگام شود. تحقیقات اخیر نشان دادند که مداخله زود هنگام (تا قبل از سه سالگی) در کودکان با تأخیر زبانی مقاوم یا کودکان مبتلا به اختلالات رشدی و ارتباطی، سودمندی و مزایای درخور توجهی را به دنبال دارد. شناسایی زود هنگام و فراهم کردن خدمات مداخله زود هنگام برای کودکان دچار اختلالات تکاملی گفتاری و زبانی امری بسیار ضروری است. از طرف دیگر، در مطالعات مختلف، شیوع اختلالات گفتار و زبان در گروه‌های مختلف کودکان بین ۱۸-۲/۳ درصد گزارش شده است. شیوع نسبتاً بالای اختلالات گفتار و زبان در کودکان هزینه‌های اقتصادی بالایی که برای توانبخشی آنها صرف می‌شود، مداخلات به هنگام برای این اختلالات را به یکی از چالش‌های مهم بهداشت عمومی تبدیل کرده است (Vameghi et al, 2016). در این بین، کودکان دارای فاکتورهای خطر، بیشترین اولویت را برای دریافت مداخله زود هنگام دارند. به‌طور کلی، کودکان با سن تقویمی بالاتر از ۱۸ ماه که مهارت‌های ارتباطی آنها کمتر از توانمندی‌های ارتباطی کودکان ۱۸ ماهه باشد، به دریافت مداخلات زود هنگام دوره‌ی پیش‌زبانی نیازمندند (Mehdipour-Shahrivar and Azari, 1396). به‌منظور اطلاعات بیشتر در زمینه طرح‌ریزی مداخلات زود هنگام پیش‌زبانی در اختلالات رشدی زبان می‌توانید به کتاب‌های «مداخله‌ی زود هنگام پیش‌زبانی برای کودکان با اختلال ارتباطی» (Yadegari et al., 1396) و «مداخله‌ی زود هنگام در اختلالات رشدی زبان» (Mehdipour-Shahrivar and Azari, 1396) که هر دو کتاب به زبان فارسی منتشر شده است، مراجعه کنید. هدف از مداخله زود هنگام، پیشگیری ثانویه، کاهش اثر تأخیر رشدی بر روی فراگیری زبان و مناسب‌سازی تعاملات میان کودکان دارای ناتوانی‌های رشدی و مراقبان آنها است. در هدف‌گذاری برنامه درمانی، بالاترین اولویت مربوط به کارکردهای ارتباطی و شکل‌های پیش‌زبانی (ژست‌ها و آوازی‌ها) است که در ۱۰ تا ۵۰ درصد موقعیت‌های ارتباطی به‌کاربرده می‌شود و شکل‌ها و کارکردهای پیش‌زبانی که ۱۰ تا درصد موقعیت‌های ارتباطی به‌کاربرده می‌شود، در اولویت بعدی قرار

می‌گیرند. فرم‌ها و کارکردهایی که اصلاً در هیچ موقعیت ارتباطی به کار نمی‌روند، پایین‌ترین اولویت درمانی را دارند. همچنین شکل‌های زبانی که در ۵۰ تا ۱۰۰ درصد موقعیت‌ها استفاده می‌شود، احتمال بهبودی خودبه‌خودی بالایی دارد.

رویکردهای مختلفی برای ارزیابی و درمان اختلالات زبانی مطرح شده است که یکی از این رویکردها، دیدگاه توصیفی-تکاملی است. این مدل به توصیف دقیق سطح فعلی عملکرد زبانی کودک می‌پردازد و کل محدوده عملکرد زبان شامل شکل، محتوا و کاربرد زبان را پوشش می‌دهد. براساس این دیدگاه، آگاهی و تحقیق در مورد توالی رشد طبیعی زبان، بهترین راهنمای آموزشی برای آموزش کودکانی است که خودشان موفق به یادگیری زبان نشده‌اند. یکی از فرضیات این مدل این است که دانستن علت اختلال زبانی همیشه ممکن نیست. از دیگر مفروضات چنین رویکردی این است که مهم‌ترین اطلاعاتی که یک درمانگر باید جمع‌آوری کند، تهیه یک نیم‌رخ دقیق از مهارت‌های زبانی کودک است. فرض سوم این دیدگاه این است که بهترین راه برای تصمیم‌گیری در مورد اینکه یک کودک چه چیزی را بعداً باید در یک برنامه مداخله زبان یاد بگیرد، تعیین جایگاه او در توالی رشد طبیعی است و مشخص کردن چیزی که باید در مرحله بعدی رشد طبیعی، از نظر شکل یا کاربرد رخ دهد (Paul and Norbury, 2012).

به‌طور کلی، نگارش این کتاب براساس دیدگاه توصیفی-تکاملی در ارزیابی و درمان کودکان در مرحله پیش‌زبانی است؛ بنابراین، در ادامه، در هر یک از فصل‌ها، ضمن ارائه نتایج مطالعات مختلف در مورد توالی رشد طبیعی در هر یک از ابعاد مهارت‌های پیش‌زبانی و معرفی شاخص‌های رشدی مهم در هر یک از این ابعاد، روش‌ها و ملاحظات ارزیابی و پیشرفت مهارت‌های رشدی پیش‌زبانی مطرح خواهد شد.